3. Ільганаєва В. О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації / В. О. Ільганаєва // Філософія спілкування : філософія, психологія, соціальні комунікації. — 2009. — № 1. — С. 148–153.
4. Ільганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : словарь-справочник / В. А. Ільганаева. — Х. : Городская типография, 2009. — 392 с.
5. Коммуникационная среда Электронный ресурс // Википедия : свобод. энцикл. — Режим доступа : http : // ru.wikipedia.org. — Заглавие с экрана.
6. Матлина С. Г. Публичная библиотека : пути инновационного развития : избр. / С. Г. Матлина. — СПб. : Профессия, 2009. — 376 с.
7. Мухамед'яров Н. Н. Бібліотека як соціально-комунікаційний центр формування здорового способу життя : автореф. дис.. канд.. наук із соціальних комунікацій / Н. Н. Мухамед'яров; ХДАК. 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. — К., 2010. — 20 с.
8. Почепцов Г. Г. Теория и практика коммуникации / Георгий Почепцов. — М. : Центр, 1998. — 349 с.
9. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособие / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова А. В., 2002. — 461 с.
10. Шарков Ф. И. Основы теории коммуникации : учеб. / Ф. И. Шарков. — М. : Соц. отношения : Перспектива, 2003. — 320 с.

Надійшла до редакції 11.01.2012 р.

УДК 025.4.05: 615.1(477) *Н. Б. ГАВРИШ*

ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ТЕЗАУРУСА MESH У ГАЛУЗЕВИХ БІБЛІОТЕЧНИХ СИСТЕМАХ УКРАЇНИ

Розглянуто значення американського тезауруса MeSH для оптимізації діяльності бібліотечних систем у напрямі вдосконалення обміну даними та підвищення ефективності їх пошуку, зокрема для бібліотек фармацевтичної галузі України. Проаналізовано структуру тезауруса MeSH та досвід бібліотеки НФаУ щодо створення внутрішнього тезауруса із словником предметних рубрик фармацевтичного спрямування.

Ключові слова: *тезаурус MeSH, бібліотечні системи, предметні рубрики, фармацевтична галузь України, бібліотека НФаУ.*

Рассмотрено значение американского тезауруса MeSH для оптимизации деятельности библиотечных систем в направлении совершенствования обмена данными и повышения эффективности их поиска, в частности для библиотек фармацевтической отрасли Украины. Проанализированы структура тезауруса MeSH и опыт библиотеки НФаУ для создания внутреннего тезауруса со словарём предметных рубрик фармацевтического направления.

Ключевые слова: *тезаурус, MeSH, предметне рубрики, библиотечные системы, фармацевтическая отрасль Украины, библиотека НФаУ.*

The importance of American thesaurus MESH for optimization of library systems activity in the line of improvement of data exchange and increase and efficiency of data search especially for Ukrainian pharmaceutical libraries has been investigated. The structure of thesaurus MESH and the library of NPhaU experience in creation of internal thesaurus with subject headings vocabulary of pharmaceutical direction have been analysed.

Key words: *thesaurus MESH, library systems, subject headings, pharmaceutical branch of Ukraine, the library of NPhaU.*

Лінгвістичні засоби (ЛЗ) є основними компонентами інтелектуального інструментарію інформаційно-бібліотечних систем (ІБС), без яких неможливо забезпечити високий рівень надання, опрацювання та розкриття галузевих знань і доступ користувачів до інформаційних ресурсів сучасних бібліотек, інтегрованих до міжнародної мережі Інтернет.

На думку фахівців, ЛЗ повинні надавати користувачам терміносередовище, яке створює найсприятливіші умови для опису об'єктів пошуку і дозволяє з максимальною повнотою оцінювати тематику, видовий склад баз даних, відбивати їх особливі відмінності [1, 6]. На етапі переходу бібліотек до діяльності в умовах інформатизації, роль лінгвістичного забезпечення суттєво зростає, оскільки ефективність використання численних БД (як внутрішніх, так і зовнішніх) значною мірою залежить від можливостей використаних при цьому ЛЗ.

Актуальність дослідження використання американського тезауруса Medical Subject Headings (MeSH) як лінгвістичного засобу ІБС пов'язана з тим, що розвиток міжнародних та галузевих корпоративних мереж потребують каталогізації літератури в єдиному форматі із застосуванням стандартизованих загальних словникових засобів.

У зв'язку з появою повнотекстових баз даних природною мовою, розвитком мережі Інтернет, спостерігається тенденція до нового осмислення логіко-семантичної функції інформаційно-пошукових тезаурусів (ІПТ) у сучасних АІС і розширення сфер їх застосування.

Мета статті — обґрунтувати значення тезауруса MeSH для галузевих ІБС на теоретичному та прикладному рівнях, визначити головні проблеми на шляху його адаптації в українському галузевому співтоваристві, зокрема для фармацевтичної галузі України.

Питання застосування тезауруса MeSH в бібліотечній діяльності розглядалися в наукових статтях А. С. Карауш, Н. А. Мешечак, О. С. Колобова, Н. Ф. Ломова, В. І. Михайлова, Т. Б. Павленко та ін. Однак є багато невирішених проблем у цьому напрямі.

Відзначимо, що під ІПТ (або тезаурусом) розуміється такий вид словника, в словниковій статті якого встановлюються відносини синонімії, підпорядкування та супідрядності, асоціативні зв'язки між дескрипторами (ключовими словами). Будь-яка інформаційна система повинна бути забезпечена можливістю використання синонімів та інших відносин між термінами, тобто всіх тих засобів, які зазвичай надаються тезаурусом. Його застосування дозволяє пом'якшити вимоги до формулювання запитів щодо забезпечення пошуку документів в умовах використання синонімічних термінів для позначення одних і тих же об'єктів.

Тезаурус MeSH створений Національною медичною бібліотекою, Національного Інституту Здоров'я (США) (National Library of Medicine, National Institutes of Health) — це контрольований словник ПР, що використовується для індексування, каталогізації та пошуку інформації з фармації, біології, медицини, охорони здоров'я та суміжних наук. Перший офіційний перелік заголовків ПР з'явився в 1954 р., а в 1960 р. вийшло друком перше друковане видання — 4 400 дескрипторів (рубрик). У 1963 р. опубліковане друге видання, що містило вже 5 700 дескрипторів. Щорічний випуск друкованих видань припинено у 2007 р., на цей час тезаурус MeSH доступний тільки через Інтернет (http://www.nlm.nih.gov/mesh), де його можна безплатно завантажити. Розробники MeSH систематично працюють над удосконаленням структури, міжпредметних зв'язків і відображенням у рубрикаторі новітньої термінології. Станом на 2010 р. галузевий тезаурус налічує понад 25 500 рубрик [10].

Нині MeSH використовується в багатьох країнах світу як ресурс авторитетних предметних рубрик, зокрема в пошукових БД статей Medline, PubMed. Англомовний варіант тезауруса MeSH був перекладений на інші мови. На жаль, україномовної версії тезауруса MeSH не існує. Розробку, апробацію і впровадження російсько-англійської версії MeSH здійснює Центральна наукова медична бібліотека Московської медичної академії ім. І. М. Сеченова (колишня ДЦНМБ), над удосконаленням форматів подання оригінального тезауруса MeSH, адаптованих до російськомовного середовища, працює Науково-медична бібліотека Сибірського державного медичного університету (Томськ) [5, 10].

Використання українськими медичними бібліотеками російсько-англійської версії тезауруса MeSH розпочалося в 1989 р.

З цього часу Наукова бібліотека Національного фармацевтичного університету (НФаУ) під час індексації документального потоку фармацевтичної та медичної тематики використовує уніфікований перелік ПР тезауруса MeSH, який і став основою структури предметного каталогу.

Як свідчить практичний досвід, сучасний користувач надає перевагу пошукам за мовами вербального типу. Тому фахівці все більше усвідомлюють актуальність предметного введення й пошуку інформації. ПР MeSH є ефективним засобом індексування й пошуку інформації, оскільки надають можливість існування єдиної системи предметизації і стандартизованого словника (авторитетного файлу) ПР.

Мова ПР тезауруса MeSH відповідає основним вимогам використання контрольованої мови, для якої обов'язковою є наявність: масиву ПР із різноманітними зв'язками між ними; жорстких правил предметизації, наявність стандартів та єдиної методики предметизації; авторитетного/нормативного контролю, регулярного оновлення і вдосконалення структури ПР MeSH з боку Національної медичної бібліотеки США [10].

Структура тезауруса MeSH має дві частини :

1. Алфавітний перелік термінів із перехресними посиланнями:
- дескриптори (або ПР) — характеризують предмет (тему) або зміст: назви органів, хвороб, лікарських препаратів, лікувально-профілактичних установ, професій і виробництв та ін.;
- модифікатори (або підрубрики) — використовуються під час індексування через приєднання їх до ПР, щоб групувати разом документи, які присвячені певному аспекту цієї ПР (історія, походження, призначення, дослідження, дія на предмет, його зв'язок з іншими предметами та ін.;
- інші терміни — синоніми або семантично пов'язані терміни, які є перехресними посиланнями до дескрипторів;

2. Ієрархічна структура («дерево») налічує 11 рівнів. Перший рівень ієрархії містить 16 основних категорій — тематичних: A – анатомічні терміни, B – організми, C — захворювання та ін. [8].

Відповідно до ДСТУ 2395-2000 ГОСТ 30671-99). «Обстеження документа, встановлення його предмета та відбір термінів індексування. Загальна методика», дескриптор — термін тезауруса, який може використовуватися для вираження поняття в документі чи запиті з **метою** інформаційного пошуку [4]. Це уніфікований мовний вираз, представлений засобами природної мови, який використовується для забезпечення контрольованого доступу до його змісту. Кожне поняття виражається однією формою дескриптора, і, навпаки, кожен дескриптор виражає лише одне поняття (або

групу однорідних/споріднених понять). До складу дескриптора, як лексичної одиниці, входять окремі слова або словосполучення залежно від використовуваних граматичних категорій (іменників, прикметників, дієприкметників, числівників, сполучників, прийменників) [8].

Кожному дескриптору надано один або декілька унікальних індексів (кодів), що позначають його місце в ієрархічному дереві. Місцеперебування дескриптора в ієрархічному дереві може змінюватися в міру оновлення MeSH [8, 10].

«Дерево» структури не слід розглядати як варіант наукової фармацевтичної класифікації, воно створене лише з **метою** підвищення адекватності та коректності індексування та пошуку.

Російська версія тезауруса MeSH використовується як ресурс авторитетних ПР у багатьох АБІС. Зокрема, в АБІС «ИРБИС» та «Liber-Media» цей рубрикатор представлено у власному внутрішньому форматі, який має об'єм даних, відмінний від оригінального тезауруса MeSH (NLM, USA), прийнятий без змін скрізь, крім Росії.

Принципово різні системи моделі даних, використані для побудови однойменних тезаурусів, зумовлюють додаткові труднощі в процес каталогізації для бібліотек. Російські бібліотеки, здійснивши аналіз структури і наповнення варіантів тезауруса MeSH, прийняли рішення про створення нового перекладу оригінального MeSH у напівавтоматичному режимі на російську мову, зберігаючи при цьому структуру і формат, прийняті в США. Роботи з перетворення отриманого варіанта тезауруса у форматі RUSMARC зумовлені необхідністю підтримки форматів авторитетних даних розробниками серверів Z 39.50 і АБІС [9].

Наукова бібліотека НФаУ активно впроваджує у свою роботу інформаційно-комунікаційні технології та має практичний досвід використання електронної версії тезауруса MeSH в АБІС «Liber-Media» (з 2000 р. по 2010 р.) і в АБІС «ИРБИС» (з 2011 р.) .

Практика застосування НБ НФаУ тезауруса MeSH як засобу індексування галузевої літератури для каталогізаторів і пошукового інструменту для користувачів надає змогу назвати можливості цієї ІПМ :

- повно й точно передавати зміст документа;
- підвищення якості наукової обробки документів;
- централізованої підтримки актуальності авторитетного файлу ПР;
- скорочення витрат на каталогізацію документів;
- обміну даними в процесі корпоративної каталогізації;
- зручності й ефективності інформаційного пошуку.

Основною проблемою використання тезауруса MeSH є відсутність термінів, які відображають національні особливості, сучасний стан наукових досліджень, теорії і практики фармацевтичної галузі. Саме ця причина спонукала індексаторів бібліотеки НФаУ розпочати роботу над створенням в АБІС внутрішнього галузевого тезауруса зі словником ПР, який відображає поняття та терміни фармацевтичного, фармакологічного, хімічного напрямів, відсутні в MeSH (назви препаратів, лікарських рослин, хімічних сполук, методів і процесів фармацевтичного аналізу, технології ліків та ін.).

У процесі відбору понять головним критерієм для індексатора є потенційна значимість поняття як елементу вираження предмета документа і як параметра для пошуку документа. При формулюванні ПР, виборі провідного слова широко використовується прийом інверсії, тобто виведення слова, що містить максимальне смислове навантаження, в позицію провідного.

Електронна каталогізація, зберігаючи основні принципи традиційної обробки документа, надає більше можливостей для використання предметної ІПМ. Це пов'язано з тим, що в електронному середовищі питання про обсяг і кількість термінів індексування втрачає свою актуальність. У автоматизованих ІПС кількість ПР значно збільшується, що сприяє найповнішому розкриттю змісту документа.

Зважаючи на досвід використання тезауруса MeSH в українських бібліотеках, наприклад у бібліотеці НФаУ, зазначимо, що для успішної його адаптації, слід вирішити питання як на галузевому, так і на державному рівнях. Серед них виділимо такі:

- відсутність україномовної версії тезауруса;
- відсутність уніфікованого переліку термінів, що відображають національні особливості, сучасний стан наукових досліджень, теорії і практики фармацевтичної галузі;
- невисокий рівень корпоративних зв'язків між галузевими бібліотеками;
- питання організації тренінгів для бібліотечних працівників щодо опанування тезауруса MeSH мовою оригінала;

Перспективами подальших досліджень є вдосконалення лінгвістичних засобів бібліотечних систем з **метою** поліпшення якості розкриття змісту галузевих джерел інформації і надання користувачам належного інформаційного сервісу.

Список літератури

1. Гендина Н. И. Иерархические классификации в структуре лингвистического обеспечения современной информационно-библиотечной технологии: проблемы комплексного использования, актуализации и развития / Н. И. Гендина // Библиотеки и ассоциации в меняющемся

мире: новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы 5-ой юбилейной междунар. конф. «Крым 98». — Судак, 1998. — Т. 2. — С. 46–47.
2. ГОСТ 7.66-92. Индексирование документов. Общие требования к координатному индексированию. — М. : Изд-во стандартов, 1992. — 14 с.
3. ДСТУ 2395-2000. ГОСТ 30671-99. Обстеження документа, встановлення його предмета та відбір термінів індексування. Загальна методика. — Введ. : 2001–07–01. — К. : Держстандарт України, 2001. — 8 с.
4. ДСТУ ГОСТ 7.59:2003. Індексування документів. Загальні вимоги систематизації та предметизації. — К. : Держстандарт України, 2004. — 5 с.
5. Карауш А. С. Конвертирование оригинального тезауруса MeSH в формат RUSMARC [Электронный ресурс] / А. С. Карауш, Н. А. Мешечак, О. С. Колобов // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : тр. 11-й междунар. конф. «Крым 2004». — Режим доступа : http://www.gpntb.ru/win/interevents/ crimea2004/39.pdf.
6. Лавренова О. А. Искусство ведения многоаспектного поиска в библиографических базах данных / О. А. Лавренова // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире : новые технологии и новые формы сотрудничества : материалы 5-ой юбилейной междунар. конф. «Крым 98». — Судак, 1998. — Т. 2. — С. 487–491.
7. Лавренова О. А. Семантическое представление текста на основе модели системы знаний / О. А. Лавренова // НТИ. Сер. 2. — 1984. — № 4. — С. 18–23.
8. Методика индексирования по MeSH. В 2-х ч. Ч. 1. Общие вопросы методики индексирования по MeSH / сост. Н. Ф. Ломова, В. И. Михайлов ; ГЦНМБ. — М., 2000. — 141 с.
9. Мешечак Н. А. Особенности каталогизации и поиска с использованием внешнего тезауруса MeSH [Электронный ресурс] / Н. А. Мешечак, О. С. Колобов, А. С. Карауш — Режим доступа : http://medlib.tomsk.ru/fulltext/120957.pdf.
10. Павленко Т. Б. Тезаурус MeSH як основа лінгвістичного забезпечення АБІС медичних бібліотек [доповідь] / Т. Б. Павленко // Лінгвістичне забезпечення електронного каталогу в АБІС ІРБІС : матеріали круглого столу, Харків, 13 квіт. 2010 р. — Х., 2010. — С. 36–50.
11. Рекомендации по ведению предметного каталога на основе Тезауруса MeSH с использованием карточек ГЦНМБ / НПО, Союзмединформ, ГЦНМБ. — М., 1991. — 20 с.
12. Соловьев М. А. Информационное обеспечение фармацевтического предприятия / М. А. Соловьев, Б. В. Пассет // Химико-фармацевтический журнал. — 2004. — Т. 38, № 2. — С. 55–56.
13. Шутько Е. В. О некоторых проблемах лингвистического обеспечения создания баз данных и поиска в электронном каталоге [Электронный ресурс] / Е. В. Шутько // Университетская библиотека на рубеже тысячелетий: выбор пути : третья Всерос. науч.-практ. конф. — Екатеринбург, 2001. — Режим доступа: http://consensus./conferences/unilib2000.

Надійшла до редакції 22.12.2011 р.